

Р.Й.Голик*

ШЕВЧЕНКОВА ТВОРЧІСТЬ: ЧИТАННЯ ТА СУСПІЛЬНО-ІДЕОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ В ГАЛИЧИНІ ХІХ–ХХ ст.

Простежується еволюція сприймання творчості й біографії Т.Шевченка серед галицьких українців упродовж ХІХ–ХХ ст. Розглянуто роль читання Шевченкових творів як чинника формування ментальності та ідеологічних пріоритетів мешканців краю. Висвітлюються форми культу поета, ставлення до нього представників різних соціальних рухів у контексті складної політичної й культурної історії модерної Галичини.

Ключові слова: Тарас Шевченко, творчість, історія, культура, література, читання, уявлення, стереотип.

Аксіоматичним стало твердження, що постать Т.Шевченка відіграла вирішальну роль не лише у формуванні новітньої української мови та літератури, але й національної самосвідомості українців, розвитку їхнього суспільного життя по обидва боки Збруча. Певною мірою цей аспект Шевченкової творчості присутній у більшості шевченкознавчих досліджень. Автор цієї статті ставить за мету простежити, як змінювалося уявлення про Т.Шевченка та його твори в Галичині впродовж відносно тривалого відрізка часу (з кінця ХІХ до кінця ХХ ст.), та як на них впливали суспільно-ідеологічні зміни у регіоні. Незважаючи на державний кордон між Австро-Угорщиною та Росією, вихід Шевченкового «Кобзаря» став потужним чинником пробудження громадського життя, мобілізації суспільних сил австрійських українців, визначив траєкторію розвитку української/руської літератури й культури, утвердження української (руської/українсько-руської) ідеології в новітній Галичині.

Вихідним контекстом для читання та відповідної рецепції Шевченкових творів в українському галицькому соціумі слугувало уявлення про нього як про національного пророка, котрий став предметом гордості також і австрійських українців/русинів. На момент поступового проникнення культу Т.Шевченка в Галичину, місцеве українське населення вже мало своїх власних культурних героїв/визначних письменників, таких, як, наприклад, священик і поет М.Шашкевич. До того ж серед галичан-поляків активно поширювався культ трьох національних пророків – А.Міцкевича, Ю.Словацького та З.Красінського. Для руської громадськості Галичини, яка дотримувалася ідеології Русі-України, було важливо створити протизвагу цьому культові. Так, наприкінці ХІХ ст. в українському літературному пантеоні поступово утвердився дуалізм знакових особистостей: І.Котляревський – Т.Шевченко¹.

* Голик Роман Йосипович – кандидат історичних наук, докторант Інституту українознавства імені І.Крип'якевича НАН України (Львів)
E-mail: roman_holyk70@ukr.net

¹ «Енеїду» І.Котляревського вважали високохудожнім літературним текстом, що формував уявлення про козацький, героїчний дух давньої України. Однак її комічний характер і «низький»

В уявленнях інтелігенції та духівництва Галичини власне постать і творчість Т.Шевченка (який уважав І.Котляревського «батьком» – родоначальником літературної традиції) давали підставу серйозно говорити про українську літературу й культуру. Водночас образ великого поета в рецепції галичан змінювався. Як згадував один із видатних діячів народовського руху О.Барвінський, покоління, яке зустріло смерть Т.Шевченка за шкільною партою, пізнавало його творчість поступово. Спочатку учні тільки чули про наддніпрянського поета з розповідей старших, зокрема гімназійних учителів. І лише читання та заучування напам'ять віршів із «Кобзаря» сприяло розумінню реальних масштабів Шевченкової творчості. У середині 1860-х рр. галицькі українці збирали його творчу спадщину та біографію фрагментами. Петербурзьке видання «Кобзаря» 1860 р. доволі швидко стало для галичан бібліографічною рідкістю, і його доповнювали на підставі розпорошених по часописах публікацій². Уявлення про життєпис поета спочатку складали на основі польськомовної студії Ґ.Батталі³, матеріалів П.Куліша, М.Костомарова та інших авторів «Основи»⁴. Зрештою, Шевченкові тексти опинилися у центрі уваги членів місцевих «Громад»: тут декламували «Наймичку», «Катерину», «Кавказ», «Сон», галичани пам'ятно відзначили роковини поетової смерті⁵. Наприкінці 1860-х рр. культ Т.Шевченка еволюціонував⁶. Тогочасне текстуальне й літературно-музичне його «обрамлення» було досить гетерогенним, відповідаючи передусім смакам галицької й загалом австрійської публіки⁷. Однак Шевченківські

стиль викликали певні застереження, так само, як і сентиментальний та оперетковий характер «Наталки-Полтавки», хоч в образі головної героїні галичани добавляли алегорію ідеальної України. О.Огоновський виправдовував перед читачами гротескно-гумористичний початок нової української літератури: «Правда, що той починь нового словесного життя був породом тяжким, позаяк радикальним ліком мусіла бути комічна травестія, однак іншим способом ніяк не могло-бь одбутись на Україні одрожене просвітне и національне» (див.: *Огоновский О. История литературы рускои.* – Т.ІІ. – Вип.1. – Л., 1889. – С.201).

² Тому-то для тогочасних тернопільських українців «дорогоцінним скарбом громадської бібліотеки» став рукописний збірник опублікованих Шевченкових творів – «Кобзар» о. Миколи Михалевича, з якого, своєю чергою, переписували «на власність» інші прихильники народства.

³ *Battaglia G. Taras Szewczenko, życie i pisma jego.* – Lwów, 1865. Ця книга (як і віденський друк Л.Совінського; див.: *Sowiński L. Taras Szewczenko: Z dołączeniem przekładu "Hajdamaków".* – Włocławek, 1861) була адресована передовсім польській та польськомовній аудиторії.

⁴ *Барвінський О.* Спомини з мого життя. – Нью-Йорк; К., 2004. – С.84.

⁵ Не дивно, що авторство Т.Шевченка тоді приписували навіть гімн «Ще не вмерла України». Водночас тогочасні адепти його творчості зізнавалися, що ще не надто чітко розуміли всі поетові тексти, які запам'ятовували й декламували, а виділяли серед них лише «найромантичніші» (див.: Там само. – С.84–85).

⁶ Про еволюцію культу Т.Шевченка та розповсюдження Шевченкових текстів серед ранніх народовських громад у Галичині див: *Середа О.* Формування національної ідентичності: ранні народовці у підавстрійській Східній Галичині (1860–1873). *Shaping of a National Identity: Early Ukrainophiles in Austrian Eastern Galicia (1860–1873):* Автореф. ... д-ра філос. (Ph.D) зі спеціальності «Історія». – Будапешт, 2003. – С.23–24.

⁷ Так, Шевченківське свято у Відні 1869 р. включало читання ювілейних «річей», виконання музичних творів австрійських композиторів, декламацію поетичних текстів на тлі споживання «круглів пива» в ресторані. Львівський концерт цього часу поділявся на публічну Шевченківську імпрезу з відвідуванням буфетів/ідалень і «закритого» Шевченківського свята (тільки для місцевої народовської громади): читання віршів, присвячених Ю.Федьковичу, здійснення особливого об'єднующого обряду (за свідченням очевидця, присутні «здійняли Шевченка» й поділилися лавровим вінком), виголошення тостів на честь П.Куліша й М.Костомарова при тому ж таки пиві (див.: *Студинський К.* Два Шевченкові концерти з 1869 р.: Сучасні гльосси // *Стара Україна.* – 1925. – Ч.3/4. – С.66–69). У 1920-х рр., коли культ Т.Шевченка набув інших форм,

святкування стали традицією, що охоплювала щораз ширші кола української/галицько-руської інтелігенції. Відтак уже наприкінці XIX ст. в публічному дискурсі Т.Шевченка зображали «кріпаком-невольником», речником поневоленого народу, який став «апостолом правди і науки» та «заспівав нову пісню свободи й волі»⁸. Така оцінка була наслідком переосмислення та контамінації двох джерел: життєпису і творчості митця. Про це свідчили настрої галичан уже незадовго після смерті поета⁹. Гімназист, а згодом відомий письменник Б.Лепкий згадував напівконспіративні учнівські Шевченківські вечорниці в Бережанах 1880-х рр. уже як певний ритуал з обов'язковими елементами. Він також намагався передати специфічні обставини й атмосферу цих закритих шкільних святкувань. Їх репертуар відображав більше патріотичні настрої галицьких гімназистів, аніж реалії Шевченкового життя й творчості¹⁰. Натомість публічні Шевченківські свята в тій самій Бережанській гімназії, підкреслював мемуарист, були набагато різноманітнішими й артистичнішими, та включали, крім декламацій, виконання нових на той час музичних інтерпретацій поезій Т.Шевченка (кантати М.Лисенка «Б'ють пороги», «Завіщання» М.Вербицького тощо). При цьому Б.Лепкий підкреслював важливе значення різних елементів оформлення Шевченківського концерту: оздоблення килимами та сосновими вінками сцени, а передовсім зображень поета – портретів і скульптур. В уявленнях українців/русинів вони виконували таку саму символічну функцію, що й портрети та погруддя А.Міцкевича в поляків¹¹. Водночас атмосфера Шевченківських свят у провінційному галицькому містечку свідчила, наскільки популярною була постать великого українського поета в останніх десятиліттях XIX ст.¹²

Тож біографія Т.Шевченка, на думку прихильників української ідеї в Галичині, мала виховувати (і виховувала) читачів у дусі патріотизму та, певною мірою, соціальної справедливості. На кінець XIX – початок XX ст. її

К.Студинський говорив про такі практики як звичні для другої половини XIX – початку XX ст. (див.: Там само. – С.67).

⁸ *Огоновский О.* История литературы руской. – Т.П. – Вып.2. – Л., 1889. – С.441.

⁹ «Его мучениче жите, і жалъ-тута, що его вже немає на світі [...] розжарили сю іскру народної свідомости і любови до свого народу, яка доси мов у попелі тліла в наших серцях, розвели з неї ясну полумінь, [...] і зігрівала до сеї ідеї народно-руської, якої таким голосним речником станув у наших очах Шевченко», – зауважував О.Барвінський (див.: *Барвінський О.* Спомини з мого життя. – С.84).

¹⁰ «Зачинені двері, заслонені вікна, на брамі один з товаришів на варті, а в невеликій кімнатці кількох [...] нас, хлопців [...] в святочнім настрою. Один говорить про життя Шевченка, другий про його твори, двох – трьох декламує. Обов'язково “Кавказ”, виїмки з “Послання” та “До Основ'яненка”, “Заповіту” не співаємо, лиш унісонно виголошуємо його, як молитву. В промовах більше доброї волі, ніж мудрого змісту, бо що ми тоді [...] могли сказати про Шевченка? [...] Пересівали крізь решето те, що було у вступі до Шевченкових поезій (видання Сушкевича) та в Лейпцігськім “Кобзарі”. Декламації, виголошені майже шепотом, також не могли нікого пірвати, ані розпалити. А все ж такі оті хлоп'ячі [...] вечорниці зворушували нас і настроювали на вищу ноту. Ніхто не міг про них знати, учасники почувалися зв'язаними тайною, над ними витав дух великого поета» (див.: *Лепкий Б.* Твори в двох томах. – К., 1991. – С.529).

¹¹ Там само. – С.530.

¹² «У фотелях і кріслах сидять директор, професори й запрошені гості з міста. Молодь заповнює салю. Стоять густо-густо, що, казав би, голки нема де пхнути. Навіть на шафи повилазили деякі і на вікна... Таких аплявзів, такого грімкого “Слава!” ви не почуете на ніякому концерті. Вони вам донині в ушах лунають», – передавав свої враження Богдан Лепкий (див.: Там само. – С.531).

подавали з акцентом на деяких основних пунктах. Так, Шевченкове становлення тогочасні популярні й навіть наукові публікації розглядали крізь призму кількох головних сюжетів: нелегке дитинство, робота над «Кобзарем», заслання, повернення в Україну тощо¹³. У такій формі життєпис Т.Шевченка було закріплено у шкільних читанках та академічному дискурсі¹⁴. Водночас різні аспекти поетового життя обростали різними інтерпретаціями. Зокрема, опублікована у Львові на рубежі XIX–XX ст. (у 1898–1901 рр.) фундаментальна біографія поета¹⁵ давала галицьким греко-католикам підстави вважати його хрещеним в унійній традиції. Імпонувало галичанам також друге прізвище Т.Шевченка – Грушівський, яке пропонував О.Кониський, і котре також було їм близьким¹⁶. Водночас цей текст лише утверджував галицьких прихильників української ідеї в переконанні, що Шевченкова творчість має не тільки національно-об'єднуючий, але й сакральний вимір. В їхній рецепції святість Кобзаря переносилася на Тарасову могилу в Каневі й розповсюджувалася на всю Центральну Україну. У такому контексті постать Т.Шевченка навіть зближували з Христом. Наприклад, О.Кониський порівнював могилу митця з Голгофою¹⁷. Натомість Б.Лепкий у 1918 р. метафорично стверджував, що Шевченків гріб із Голгофи перетворився на «святиню національного воскресіння»¹⁸. Із цим образом у дечому перетиналося й уявлення про Т.Шевченка як народного апостола, який віддав своє життя Україні. Своєю чергою, його доповнювало переконання, що уродженець «козацького краю» був живим носієм не лише «запорізької традиції», але й продовжувачем княжої історії України-Руси¹⁹.

Отже, читання Шевченкового «Кобзаря» та інших творів стало для галицької інтелігенції аналогом сприймання та інтерпретування священних (на зразок Біблії) і найвідоміших текстів світової літератури (на кшталт Гомерових «Іліади» та «Одіссеї») ²⁰. «Кобзар» Т.Шевченка пропагували як універсальну, доступну кожному книгу, котру розуміють усі незалежно від віку, статті та соціального походження. В уявленнях галицьких (і буковинських) інтелігентів його вважали компендіумом ідей, актуальних для ліберальної суспільної

¹³ Популярним був також образ «залізних стовпів», яких шукає шестилітній Т.Шевченко, розповіді про його навчання у сільських дяків та перебування на панській службі, звільнення з кріпацтва, участь у Кирило-Мефодіївському товаристві, звільнення, смерть та похорон у 1861 р. (див.: *Огоновскій О.* Історія літератури рускої. – Т. II. – Вип. 2. – С. 445–528).

¹⁴ Див., напр.: Тарас Шевченко: Його жите і літературна діяльність: Ювілейне видане в соті роковини уродин Поета. – Л., 1914.

¹⁵ *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – Т. 1–2. – Л., 1898–1901; *Його ж.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. / Упор., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. – К., 1991.

¹⁶ Пор.: Тарас Шевченко: Його жите і літературна діяльність... – С. 3. Тут поет фігурував навіть як Грушівський-Шевченко, а не навпаки.

¹⁷ *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – Т. 2. – С. 393.

¹⁸ *Лепкий Б.* Про життя і твори Тараса Шевченка. – К., 1918. – С. 98.

¹⁹ «Шевченко – то наш князь і король, наш гетьман і кошовий, який хоч не мав війська, лиш могутнє слово», – так популяризували образ Т.Шевченка серед галицьких українців у перших десятиліттях XX ст. При цьому поет фігурував або як Тарас (що, певною мірою, наближало його до пересічного читача), або за назвою його найвідомішої книги – Кобзар. Це робило письменника символом, утіленням національної ідеї, незвичайною, містичною постаттю.

²⁰ «Хто не читав “Кобзаря”? Се-ж евангеліє наше, книга нашого болю й радости й потіхи, гніву й докору» (див.: Шевченко і його Україна: Збірка. – Jersey City, 1916. – С. 13).

думки та для світовідчуття людини XIX – першої половини XX ст.²¹ При цьому особливо підкреслювали, що Шевченкова поезія була не лише інтелектуальною, але й емоційно дохідливою, зокрема для простих селян та міщан. Цьому сприяв зміст та форма окремих творів, які знаходили свій відгук серед різних читацьких груп. На думку інтелігентів, читачі ототожнювали себе з персонажами Т.Шевченка, адже виконували ті самі суспільні функції²². Цю тезу, зрештою, підтверджувала дійсність. Наприклад, священник Ф.Тарнавський згадував, як у дитинстві (в 1870-х рр.) читав для домашньої служби саме ті Шевченкові тексти, що їх популярні видання рекомендували як твори для простого народу. Реакція на прочитане була також доволі передбачуваною²³. Знаменно, що на початку XX ст. галицькі автори намагалися проводити паралелі між популярністю прози В.Стефаника й поезії Т.Шевченка серед селян. У такому порівнянні Шевченкові твори вигравали: «А Кобзаря читай і 100 раз, а то все свіже, як погожа вода в спеку», – твердив галицький педагог та письменник²⁴. Водночас підкреслювалося, що простота творів приховує глибинний символізм і вимагає своєї герменевтики – певних принципів читання²⁵. Так це робив, наприклад, І.Франко, аналізуючи «Наймичку» у своїй інавгураційній доповіді у Львівському університеті та інші поезії Т.Шевченка – у спеціальному трактаті «Із секретів поетичної творчості»²⁶. Слід підкреслити, що для І.Франка постать і твори Т.Шевченка були особливо близькими. У них він бачив аналог власного життя. Це відобразилося у Франковій «Присвяті» Т.Шевченкові. Основні її антитези (протиставлення мужицького походження поета та його ролі як «володаря в царстві духа», кріпацького статусу – і масштабного внеску у світову культуру тощо) згодом слугували галицьким інтелігентам ключем для розуміння Шевченкового життя й творчості²⁷.

Однак для масової культури галицьких українців важливішою була звична шкільна інтерпретація найбільш значущих творів поета. Кожен із них відповідав певному сегменту їхньої національної ідеології, історіософії та соціального дискурсу. Тексти Т.Шевченка класифікували за кількома критеріями: хронологічно (ранні та пізні), за обсягом («великі» і «дрібніші»), тематикою (історичні, політичні). Серед них виділяли ті, які видавалися найактуальнішими. У такий спосіб, наприклад, поеми «Катерина» й «Наймичка» витлумачували як відображення «гіркої правди суспільного життя», убачаючи в

²¹ Шевченко і його Україна. – С.13.

²² «Кобзаря» [...] читають неосвічені люди і не можуть подивувати ся. Читайте з нього просто-му, неписьменному селянину про те, що творило ся на Україні з кріпаками, а він буде зітхати. Дівчатам читайте “Катерину”, а вони слізьми вмивати ся будуть. Мама заплачуть, як прочитаєте їм “Наймичку”. І так кожний – сирота без роду, чумак і бурлака, безжурний козак і закохана пара, бідний кріпак і наймит, усі знайдуть в “Кобзарі” якісь слова ніби свої» (див.: *Лукіянович Д.* Про Шевченкові твори // *Його ж.* Про Шевченкові твори: Оферма. – Jersey City, 1915. – С.4).

²³ «Челядь і жінки, які походилися з куделями на приходство, любили слухати поеми “Наймичка” і “Катерина” та часто плакали при тому. Це був, так би мовити, рід першої читальні» (див.: *Тарнавський Ф.* Спогади. – Торонто, 1981. – С.35).

²⁴ Там само.

²⁵ Пор.: *Смаль-Стоцький С.* Читане Шевченкових поезій. – Л., 1914; *Його ж.* Причинки до зрозуміння Шевченкових поем. – Прага, 1929.

²⁶ *Франко І.* «Наймичка» Т.Шевченка // *Його ж.* Зібрання творів: У 50 т. – Т.29. – К., 1981. – С.447–469; *Його ж.* Із секретів поетичної творчості // Там само. – Т.31. – К., 1981. – С.45–119.

²⁷ *Франко І.* Присвята // *Його ж.* Зібрання творів: У 50 т. – Т.39. – К., 1983. – С.255.

Катерині також алегорію на «занапащену» долю України²⁸. Окремо вирізняли ті Шевченкові поезії, які мали формувати певну оцінку історичних подій, зокрема інтерпретувати «часи козацької слави» та Гетьманщину («Тарасова ніч», «Гамалія», «До Основ'яненка») й Коліївщину («Гайдамаки»). При цьому читання «Гайдамаків» не лише приваблювало, але й вражало українських галицьких інтелігентів²⁹.

До канону Шевченкових творів, які активно розповсюджували у шкільній та просвітницько-масовій літературі, входили й інші тексти (від романтичної «Причинної» до автобіографічно-містичного «Заповіту»). У публічному дискурсі дискутувалися й складніші твори поета, які потребували глибшої, символічної інтерпретації: «Розрита могила», «Великий льох», «І мертвим, і живим, і ненарожденним», «Сон», «Кавказ», «Суботів», частково «Неофіти». У цих текстах галичани бачили візію минулого й майбутнього України, а також гостру оцінку російської дійсності, антагонізм до царизму та прихильність до демократії й республіканства, особливо актуальні в умовах австро-російського політичного напруження³⁰. У такій або приблизно такій інтерпретації уривки з цих творів потрапляли в різноманітні збірки: шкільні читанки, українські «декламатори» й «мелодекламатори» тощо. Покладена на музику, частина з них визначила музичний репертуар не лише Шевченківських свят, але й культурно-національних урочистостей українців Галичини кінця XIX – першої половини XX ст.

Водночас читання цілого «Кобзаря» галицькі українці розглядали, певною мірою, як національний обов'язок і невід'ємну частину освіти. Тож у спогадах представників духівництва й інтелігенції можна зустріти згадки про те, що вони прочитали чи вивчили напам'ять «цілого Кобзаря». Для них це слугувало доказом начитаності, добре розвиненої пам'яті та високої національної свідомості³¹. Цьому сприяло й масове видання творів Т.Шевченка як у вигляді збірань, так і у «Кобзарів» та «Малих Кобзарів»³². При цьому видавці прагнули охопити цілу руську/українську спільноту, зокрема полонізовану її частину. Тут слід згадати скорочений варіант «Кобзаря», який В.Охримович у 1914 р. опублікував латинкою до 100-річчя від дня народження Т.Шевченка³³. При цьому укладач збірки презентував його водночас як соціального й національного поета: «Все жите болів він серцем за бідний, занедбаний, рідний йому український народ і всіх бідолашних людей на світі»³⁴. Загалом на трактуванні Шевченкової творчості позначилися політичні погляди різних груп галицької

²⁸ Огоновський О. Історія літератури рускої. – Т.П. – Вип.2. – С.534.

²⁹ «Предметъ ен справді страшный – одначе ужасны сцены різні и руины вмів поет влагодити то чудовими идиличними образами, [...] то елегійними рефлексіями самого поета [...] то й ефект всеи поемы є справді величний» – підкреслював наприкінці 1880-х рр. О.Огоновський (див.: Там само. – С.540).

³⁰ Там само. – С.549–553.

³¹ Див.: Жовківщина: Історико-мемуарний збірник. – Т.3. – Жовква; Л.; Балтімор, 1997. – С.103.

³² Твори Тараса Шевченка (3-тє вид.). – Т.2. – Л., 1912.

³³ Він транслітерував Шевченкові твори для тих, хто не сприймав кирилицю (див.: Kobzar': Wybór dejakich najkрасzczych poezyj Tarasa Szewczenka, najbilszoho ukrajinskocho poeta dla tych, szczo znajut' lysze po polsky czytaty w soti rokovyny urodyn poeta / Zładyw i wydaw Wołodymyr Ochrymowych. – Lwiv, 1914).

³⁴ Ibid. – С.VI.

інтелігенції. Так, радикали, до яких свого часу належав і В.Охримович разом з І.Франком та М.Павликом, довгий час розглядали її крізь призму праць М.Драгоманова, де поетова спадщина трактувалася з перспектив громадського соціалізму³⁵. Галицькі соціалісти початку ХХ ст. також намагалися показати Т.Шевченка революціонером, який не мириться з існуючою суспільною системою. Саме у цьому руслі його подавала перекладена з російської брошура А.Луначарського про Т.Шевченка як «великого народного поета». Водночас галицькі перекладачі цього тексту переконували земляків, що їм ідеться про «аналіз Шевченкового націоналізму в літературі, націоналізму благородного, мученицького, не брутального»³⁶.

Неоднозначним було й ставлення до Шевченкової релігійності. Представники лівих політичних течій схильні були усувати її з поля зору, або ж наголошували, що поет дотримувався неортодоксальних поглядів на релігійні проблеми. Консерватори, навпаки, звертали на неї особливу увагу, стверджуючи, як В.Щурат, що Т.Шевченко «зробив філософію Святого Письма своєю філософією»³⁷. Так чи інакше, поетова постать стала одним із центрів публічного дискурсу галицьких українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. Не випадково львівське Наукове товариство імені Шевченка бачило однією зі своїх культурних місій комплексне дослідження життя й творчості поета³⁸. Натомість імпульси для розвитку галицького шевченкознавства надходили не лише з галицької української спільноти та з Наддніпрянщини, але й ззовні. Одним із них, наприклад, стала книга А.Єнсена про Т.Шевченка³⁹, перекладена після Першої світової війни українською мовою⁴⁰.

Натомість галицькі москвофіли розглядали постать і тексти поета дзеркально симетрично до того, як його бачили прихильники різних течій української національної ідеї. Лейтмотивом для них стали думки І.Наумовича⁴¹, у чиему тлумаченні захоплення Т.Шевченком відволікало галицьку інтелігенцію від «загальноруської» ідеї та сприяло розвитку «україноманства»⁴². Водночас І.Наумович уважав Шевченкові твори емоційно глибоким відображенням «радикальної» антиурядової ідеології та «малоросійської/селянської» культури. На його думку, у Шевченкову добу така концепція була дуже актуальною, але у 1870–1880-х рр. уже стала анахронізмом і плодом поетових

³⁵ Драгоманів М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм / З передм. І.Франка. 2-ге вид. – Л., 1906. Видавці цієї праці скаржилися, що «руська спільнота» продовжувала дотримуватися звичних для себе поглядів на «батька Тараса»: «Щонайбільше обмежено ся тим, що в святочних промовах на Шевченківських вечерниках та комерсах, ігноруючи весь майстерний будинок драгоманівської аргументації», – нарікав згодом І.Франко.

³⁶ Луначарський А. Великий народний поет (Тарас Шевченко) / Пер. з рукопису М.Богун. – Л., 1912 (серія «Соціалістична бібліотека»).

³⁷ Щурат В. Съяте Письмо в Шевченковій поезії. – Л., 1896. – 96 с.

³⁸ Див., напр.: Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.119/120. – Л., 1917.

³⁹ Jensen A. Taras Schewtschenko: Ein Ukrainischen Dichterleben. – Wien, 1916.

⁴⁰ Єнсен А. Тарас Шевченко: Життя українського поета: Літературна студія / Переклав І.Мандюк. – Перемишль, 1921.

⁴¹ Його тексти довгий час уважалися хрестоматійними для галицьких русинів, аж доки їх не витіснили, власне, твори Т.Шевченка та прихильників української ідеї.

⁴² Збірання сочинень І.Г.Наумовича. – Л., 1927. – Т.3. – Кн.1. – С.98. На його думку, воно постійно ґрунтувалося на тих, хто опонував урядовій політиці та консервативним цінностям (від самого Т.Шевченка до М.Драгоманова).

ілюзій⁴³. Як наслідок, Шевченкова літературна спадщина, за І.Наумовичем, опинялася на тому ж рівні, що й творчість німецьких письменників К.Грота чи Ф.Ройтера, котрі у своїх творах послуговувалися діалектом і не змогли викликати глибинних змін у літературному процесі⁴⁴.

Ставлення галицьких поляків до Шевченкової творчості було ще більш дво-значним. З одного боку, окремі польські автори із симпатією змальовували силует українського поета та його значення для літератури. Проте частину Шевченкових поезій місцеві поляки вважали такими, що не лише мобілізують український рух у Галичині, а й спрямовують його в антипольське русло. Українці мали це враховувати, щоб не викликати відкритого конфлікту⁴⁵. Однак нерідко вони використовували цитати з текстів Т.Шевченка чи алюзії до його творів, щоб, навпаки, протиставити себе «ляхам» (зокрема як «потомки гайдамаків»).

Тож у свідомості галицьких українців перших десятиліть XX ст. Т.Шевченко залишався «безсмертним Тарасом», «добрим, незлобним, з душею повною любови й щирости», а водночас «месником національної кривди», «вічевим дзвоном», співцем боротьби за визволення, «мучеником за Україну», «її найбільшим сином» тощо⁴⁶. Його постать популяризували серед дорослої та дитячої аудиторії. Шевченкові портрети і твори широко розповсюджували в різних форматах і виданнях; йому споруджували пам'ятники, зрештою його ім'ям називали знакові для галичан інституції – як засноване 1873 р. у Львові Літературне (згодом Наукове) товариство. На підставі біографії поета ставили вистави⁴⁷, йому присвячували наукові дослідження⁴⁸ та поетичні антології – і не лише у столиці Галичини, але й на провінції⁴⁹. Велика війна 1914–1918 рр. лише підсилила таку рецепцію. Незадовго до неї, на ювілейному Шевченківському святі («здви-зі») Українського січового союзу 28 червня 1914 р. цитати з його текстів мали вигляд гасел, що вкладалися в певну програму дій («Вставайте, кайдани порвіте!»). З одного боку, у цьому виразно проглядалася не лише «ліва» ідеологія

⁴³ «Поезії Шевченка – ізъ глубины сердца выходящі, трафляють просто въ мягки молодецьки сердца, въ чисти сердца, которыхъ світова мамона еще не опановала [...]. Тое кріпацтво, тоє продайное чиновництво, тоє несчастное солдатство – все то будило горячее сочувствіе к тому невольному народові. Шевченко писав, но онъ самый не могъ вірити, абы его думки на пр. що до украинского языка, могли коли осуществитися. Онъ бувъ живою оппозиціею противъ старого російского абсолютизма, а коли той минувъ и принявъ мякши формы, оппозиція его уже не мала почвъ» (див.: Там же. – С.82).

⁴⁴ Там же. – С.98.

⁴⁵ Майбутній оперний співак М.Голинський згадував, як ще учнем на репетиції Шевченківського вечора у Львові виконав пісню «Ой Дніпре» на музику М.Лисенка з оригінальним текстом Т.Шевченка, однак під час виступу змушений був змінити слова на «коректніші» з огляду на польську та єврейську громади. «Коли я в пісні «Ой Дніпре» заспівав, як у Шевченка, «ні жида, ні ляха», – директор підбіг до мене блідий [...] і сказав: «Хлопе! Хлопе! Ти не смієш співати «ні жида, ні ляха», співай – «ні турка, ні пана», бо як довідається інспектор, то закриє гімназію, а тебе вижене геть». Я сказав, що не можна Шевченкових слів змінювати, але це не допомогло. І я мусів співати: «ні турка, ні пана»» (див.: *Голинський М. Спогади.* – К., 1993. – С.35).

⁴⁶ Шевченко і його Україна. – С.20–22.

⁴⁷ *Трембицій І.* Тарасъ Шевченко: Картина ізъ життя поета в 1 дійствію. – Коломия, 1903.

⁴⁸ Див., напр.: *Грицай О.* Шевченкова балада // Звіт ц. к. академічної гімназії у Львові за шкільний рік 1913/14. – Л., 1914. – С.3–28.

⁴⁹ Наприклад, В.Супранівський у 1910 р. зібрав в один том присвячені Т.Шевченкові вірші – від О.Афанасьєва-Чужбинського до анонімною солдатської пісні про Тараса (див.: *Супранівський В.* На вічну пам'ять Тарасови Шевченкові: Поетична антологія. – Л.; Золочів, 1910).

засновників січового руху початку ХХ ст., зокрема К.Трильовського, а й очікування нового збройного конфлікту, в якому галичани бачили розв'язання «українського питання». На тлі 100-річного ювілею творчість Т.Шевченка зображали імпульсом, а його могилу – символічним приводом до боротьби за звільнення України⁵⁰. Знаменно, що Шевченківський здвиг 1914 р. у Львові привернув увагу англомовного світу⁵¹.

Згодом, особливо після відступу російських військ із Галичини в 1915 р., ці сподівання галицьких українців (передусім тих, хто воював у лавах формувань українських січових стрільців) знову актуалізувалися. Вони вірили, що їхніми зусиллями «вигнана» з Російської імперії творчість Т.Шевченка має знову повернутися «на Велику Україну»⁵². Закінчення війни та події національної революції, зокрема створення 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки, символічне возз'єднання її з Української Народною Республікою, дали галичанам нові підстави для оптимізму. Вони вважали Шевченкову творчість стимулом і символом своєї боротьби. Зрештою, саме на 1918–1922 р. (коли галицькі українці ще мали надію реалізувати свої політичні проекти) припала поява кількох видань творів і текстів про життя та творчість поета. Їх ініціаторами (або видавцями) були й західноукраїнські інтелектуали – у краї та на еміграції⁵³. Тут Т.Шевченко поставав «вождем народу», «важкі прикази» якого (здобути волю та пережити духовне воскресіння) українцям усе ще належало виконати⁵⁴. Ретранслюючи східноукраїнські уявлення про Кобзаря, галицькі автори пропагували його постать серед дитячої аудиторії⁵⁵. З іншого боку, погляди представників Центральної України у той час певною мірою вплинули на уявлення галичан про Т.Шевченка. У ньому почали бачити співця національної революції, виразника громадської справи⁵⁶, не просто народного генія-самоука, але й ерудовану, начитану людину⁵⁷.

⁵⁰ «Кат лютий не дозволяє закордонним нашим братам навіть прощі на найбільшу нашу Святисть, на Кобзареву могилу [...]. Ми бачимо відси сю могилу! [...] І перший наш заповіт – се визволити нашу святую могилу з-під катівського караула! [...] Може недалеко вже хвиля, коли зможемо поточити багнети крісів наших до каменя на Тарасовій могилі!», – закликав К.Трильовський (див.: Вставайте, кайдани порвіте! На спомин краевого Шевченкового свята у Львові 28.VI.1914. – [Л., 1914]. – С.5; пор.: Гей, там на горі «Січ» іде! Пропам'ятна книга «Січей». – Edmonton, 1965. – С.51).

⁵¹ Див.: *Середа О.* Масові урочистості і публічний простір // *Історія Львова: У 3 т. – Т.2. – Л., 2007. – С.315–316.*

⁵² «Розсипається спорохнявіла російська тюрма народів, а під похилені сільські стріхи приходить світло правди і науки, і наш безсмертний Тарас вернеться у своїх творах назад між свій безмежно люблений люд», – переконував у 1915 р. Я.Весоловський (див.: Шевченко і його Україна. – С.35).

⁵³ Див., напр.: *Шевченко Т.* Твори. – Т.1. – К.; Ляйпціг; Коломия; Winnipeg, [1918]; *Його ж.* Музика / Пер. М.Міхновський. – К.; Ляйпціг; Л., [1918] (серія «Загальна бібліотека»); *Його ж.* Гайдамаки. – К.; Ляйпціг; Коломия, [1919]; *Його ж.* Історичні поеми / Пояснів Д.Николишин. – Коломия, 1921; *Його ж.* Кобзар: Повний, ілюстрований збірник віршованих творів поета з життєписом та передмовою Богдана Лепкого. – Berlin, 1922; *Лепкий Б.* Шевченко про мистецтво. – Зальцведель, 1920; *Достойно есть: Збірка в Шевченкові роковини.* – Вецляр, 1920.

⁵⁴ *Достойно есть: Збірка в Шевченкові роковини.* – С.13.

⁵⁵ *Полянський В.П.* Дядько Тарас: Діточий сценічний образець з життя Шевченка на одну дію. – Л., 1921.

⁵⁶ *Дорошенко В.В.* Шевченко і його думки про громадські справи. – Л., 1921 (серія «Знання: Бібліотека популярно-наукових викладів» за ред. О.Терлецького).

⁵⁷ *Дорошенко В.* Шевченкова освіта: (з приводу одної легенди). – Л., 1924 (серія «Літературно-наукова бібліотека»).

Поразка визвольних змагань знову змінила настрої галицьких читачів. Після рішення Ради послів 1922 р., за яким Східну Галичину було приєднано до відродженої Польщі, творчість Т.Шевченка в рецепції місцевих українців набула іншого виміру. У ній убачали відображення непростої політичної дійсності та джерело спротиву новій владі, запоруку збереження національної ідентичності⁵⁸. Зрештою, для тогочасної політичної еміграції та підпілля Шевченкові твори були поштовхом до радикального опору польській владі, виправданням саботажу та навіть актів індивідуального терору. Водночас польські власті відносно толерантно ставилися до прославлення українського національного поета. У державних школах і гімназіях з українською мовою навчання проходили щорічні Шевченківські свята («фестини»), до яких українські часописи публікували спеціальні добірки матеріалів; у західно-українських містах існували (щоправда, не центральні) вулиці, названі на честь поета. Українські інтелігенти намагалися ширше ознайомити з творчістю Т.Шевченка також і місцевих поляків. Проте трактування її в дусі української національної революції викликало негативну реакцію польської влади.

З іншого боку, серед представників легальних ідеологічних та естетичних напрямів у Галичині існували суттєві розходження у трактуванні Шевченкової творчості. Так, прихильники Д.Донцова – «вістниківці»/«вісниківці» (зосереджені навколо зреформованого часопису «Літературно-науковий вістник»/«вісник») розуміли творчість Т.Шевченка як утілення сили, «залізної волі», аскетичного лицарського духу, а його самого – як незламного борця за національну свободу. При цьому поета протиставляли «м'яким» виразникам ліберальних поглядів. Натомість ті, кого вісниківці вважали «лібералами», також неоднаково дивилися на творчість Т.Шевченка. Частина з них підтримувала й розвивала традиційний культ національного пророка, частина – намагалася його дещо осучаснити⁵⁹. А, наприклад, літературний критик М.Рудницький підтримував ушанування митця як «виняткової постаті», «поета європейської величини», однак прагнув спровокувати читачів до реінтерпретації його текстів. Так, М.Рудницький переконував сучасників, що Шевченків національний культ повинен мати межу. Він констатував, що творчість Кобзаря українські критики «розбили на цитати й гасла», а його поетів зробили поєднанням протилежностей (націоналіст і соціаліст, атеїст і віруючий, гетьманець і комуніст тощо). Зрештою, літературознавець наголошував, що частина ранніх Шевченкових творів – продукт наслідування романтичних зразків. Тому він закликав відмовитися від стереотипних формул

⁵⁸ «І нині українська земля знову повна таких жахливих картин, як бачимо в Шевченкових "Тайдамаках", нині знов читаємо його "Неофіти", "Кавказ", "Сон" і "Великий льох", як актуальні поеми, в яких змінилось вбрання та не змінилися люде, не змінилися їх звіроподібна вдача... Шевченко, це якраз тая сила, що нас об'єднує з собою... Нехай же його твори очищують нас, [...] кріплять, щоб ми не поникли, як "стоптана трава", – стверджували галицькі українці у 1921 р. (див.: Б.Л. В 60-ті роковини смерті Тараса Шевченка // В 60-ті роковини смерті Тараса Шевченка / Зібрав і видав др. З.Кузеля. – Берлін, 1921. – С.5, 7).

⁵⁹ Наприклад, вірш Б.-І.Антонича, який використовував традиційні формули: «Ми вирости на спадщині Твоїй, як в сьайві сонця листя [...] / у куряві воєн, у мряці буднів час Тебе не зрушив, / Твоє наймення, мов молитву, кладемо на стяг [...], мов тавро пронесемо в життя / печать Твоїх палючих слів» (див.: Антонич Б.-І. Поезії. – К., 1989. – С.337).

в їх трактуванні⁶⁰. Прихильники греко-католицьких кіл, з одного боку, розглядали Т.Шевченка як віруючу людину, а з іншого – наголошували, що культ, в якому поет виступав як секуляризований святий, не є бажаним (приміром станіславський єпископ Григорій (Хомишин)). Учені-шевченкознавці на галицьких землях також мали окремий погляд на творчість великого письменника⁶¹. Більшість дослідницьких статей була витримана у характерному для галицької науки першої половини ХІХ ст. фактографічно-нейтральному ключі з мінімумом ідеологічних висновків та широких узагальнень⁶².

Натомість адепти «лівих ідей» під впливом літератури з радянської України прагнули подати Т.Шевченка передусім як «борця за соціальне визволення трудового народу». Відносно аполітичний підхід до його творчості вони відкидали як «ідеологічно хибний»⁶³. Однак для широкого загалу галицького суспільства міжвоєнного часу актуальними були звичні форми й репертуар Шевченкових днів. Так, львів'янин Р.Волчук згадував типову програму гімназійного свята до 125-ліття народження поета (1939 р.): декламування віршів, виступи хору, дума «Невольник» у виконанні акторки Р.Темницької та галицького бандуриста Ю.Сінгалеви́ча тощо. Автор наводив також текст власної промови, яку він виголосив на цьому святі⁶⁴.

Події вересня 1939 р., коли Східну Галичину було приєднано до радянської України та СРСР, актуалізували те бачення Т.Шевченка, яке перед тим поширювали галицькі комуністи. Уже в 1939 р. у колишній друкарні Наукового товариства імені Шевченка видавництво «Радянський письменник» опублікувало «Вибрані твори» поета з передмовою та коментарями академіка О.Білецького⁶⁵. Тут містився не лише звичний для галичан «Кобзар», але й дещо несподівані для них російськомовні тексти митця (російською у Західній Україні тоді володіло не так уже й багато людей). Зрештою сама передмова створювала незвичний для галичан контекст сприймання Шевченкової творчості⁶⁶. Загалом

⁶⁰ «Шевченко не є геніальніший від Данте й Шекспіра, котрі такі не були тими, чим хотять мати Шевченка всі наші літературні критики: великим поетом, великим суспільним ідеологом і глибоким філософом» (див.: *Рудницький М.* Від Мирного до Хвильового. – Л., 1936. – С.54).

⁶¹ Див., напр.: *Стара Україна: Часопис історії і культури.* – Л., 1925. – Ч.3/4.

⁶² Приміром, лише С.Чарнецький, аналізуючи театральну складову Шевченкової творчості, у руслі культури середини 1920-х рр. зауважував, що поетова драматургія чекає «фільмового сценарія» (див.: Там само. – С.70).

⁶³ Так, поет О.Гаврилюк наголошував, що Т.Шевченко – «наскрізь революційний поет», «анти-релігійно налаштований союзник селян-кріпаків». Він пропонував улаштувати до 75-х роковин Шевченкової смерті прокомуністичне свято, вибираючи з творів поета лише ідеї, близькі комуністам та атеїстам («суспільно-політичне обличчя»): «Кавказ» («поема [...] проти імперіалістичного грабежу»), «Гайдамаки» («народна помста»), «Світе ясний, світе тихий» (негативне ставлення до «попів») (див.: *Гаврилюк О.* Пани і паничі над «Кобзарем». – Л., 1961. – С.73). Так складався своєрідний «пролетарський Кобзар» – і таким західноукраїнський комуніст уважав «Кобзар», виданий Держлітвидавом радянської України (див.: Там само. – С.74).

⁶⁴ Вона теж була досить характерною та існувала у двох варіантах. Первісний, скерований «проти кривдників України» й на пошуки «Вашингтона з новим і праведним законом», був національно-спрямованим, «політичним і бойовим». Він мав актуально прозвучати в контексті трагедії Карпатської України. Однак директор гімназії ґрунтовно відкоригував виступ, перетворивши творчість Т.Шевченка якраз на протест проти кріпаччини й соціальної несправедливості (див.: *Волчук Р.* Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня. – К., 2002. – С.65–66).

⁶⁵ *Шевченко Т.Г.* Вибрані твори / Упор., вступ. ст. і ком. акад. О.І.Білецького. – Л., 1939.

⁶⁶ Вона починалася цитатою зі Й.Сталіна, шаблонними реченнями щодо «підкупання радянської держави за своїх громадян», а завершувалася тезою про Шевченкову творчість як «спільну

радянські форми культу Т.Шевченка, поширювані на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр., викликали в місцевих жителів суперечливу реакцію. З одного боку, у рамках українізації колонізованого простору галицьких міст радянська влада використовувала ім'я та постать поета в позитивному, з погляду галицьких українців, руслі. З іншого – цю постать використовували й задля пропаганди комуністичних ідей.

Початок німецько-радянської війни й наступна нацистська окупація принесли з собою часткову реставрацію Шевченкового культу з-перед 1939 р. Про це свідчив збірник матеріалів для підготовки відповідних святкувань⁶⁷. Його лейтмотивом було подання постаті Т.Шевченка як утілення популярної в 1930-х рр. ідеї «слова й чину» та «бунту рас»⁶⁸. Водночас видавці рекомендували поширювати звичні форми поетового культу як одного з національних героїв/святих/пророків/апостолів⁶⁹. Так, галицьким дітям показували життя малого Тараса як дивовижної дитини, саме народження котрої викликає чудо возз'єднання України⁷⁰. Інші сценки («Гамалія», «Сон», «Розрита могила») відкривали перед глядачами візію української історії крізь призму козацького міфу. Зразкові реферати, що їх учителі мали виголошувати на Шевченкових святах, теж повинні були доводити, що Кобзар – це пророк, котрий перевищує всіх поетів Східної Європи⁷¹, та закликати до поширення його творчості як «книги мудрости для України» («ні одної хати без “Кобзаря”»)⁷².

Однак у 1944 р. цю парадигму сприймання Шевченкової поезії знову замінила радянська візія. Проте навіть офіційна версія трактування творчості й постаті Т.Шевченка в післявоєнній УРСР не була цілісною та поступово еволюціонувала. Тут можна виокремити декілька тенденцій. Перша в модифікованій формі продовжувала традиції радянської України 1930-х рр., акцентуючи, передовсім, на «класовій» та «революційній» природі Шевченкового життя і творчості. У такому зрізі Т.Шевченко виступав «виразником інтересів трудового народу» (вужче – «закріпаченого селянства»), «революціонером-демократом», який «ненавидів панів» («Варнак»), «закликав до повалення царату», «зміни соціального ладу» тощо⁷³. Крім того, особливо актуальним для радянської пропаганди у Західній Україні в перше повоєнне десятиліття було протиставлення постаті Великого Кобзаря антирадянському підпільному рухові та греко-католицькій церкві⁷⁴.

спадщину» «братніх народів нашої країни» (тобто СРСР). Водночас містилося й близьке галицькій інтелігенції твердження про те, що українська література «завдяки Шевченкові вийшла на широкий європейський шлях» (див.: Там само. – С.3–15).

⁶⁷ Поклін Тарасу Шевченку (Матеріали до влаштовування свят на пошану Т.Шевченка: декламації, інсценізації, реферати). – Краків; Л., 1941.

⁶⁸ Там само. – С.13–14.

⁶⁹ До прикладу, сцену для Шевченківської вистави пропонувалося оздоблювати як селянську хату, із трьома «образами в рушниках» – іконою Матері Божої посередині, Т.Шевченка – праворуч і Б.Хмельницького – ліворуч. Саме ж звернення головних персонажів – дітей – до поета на сцені набувало вигляду молитви (див.: Там само. – С.17).

⁷⁰ «Уродився їм хлопчина. / До великого, знать діла / Доля його призначила / [...] В Києві заграли дзвони / Провалилися кордони / І роздerta Україна / Стала знову неділимa» (див.: Там само. – С.18–19).

⁷¹ Там само. – С.122.

⁷² Там само. – С.96.

⁷³ Гуржій І.О., Сарбей В.Г. Т.Г.Шевченко – революціонер-демократ. – К., 1961.

⁷⁴ У цьому випадку постать і цитати Т.Шевченка фігурували на листівках і в текстах, що «викривали» «злочинну діяльність німецько-фашистських загарбників та їхніх прихвостнів –

Водночас поряд із радянським дискурсом серед західноукраїнської інтелігенції 1950–1980-х рр. розповсюджувалися елементи передвоєнного національно-патріотичного бачення на творчість Т.Шевченка. З одного боку, їх добачали в неофіційних інтерпретаціях творів поета (таких, як «Великий Лях», «Розрита могила», загалом текстів, пов'язаних із козацькою тематикою), підставою котрих були напівлегально чи й нелегально розповсюджені коментарі до них із передвоєнних галицьких видань. Такі сюжети спочатку використовували в підпільних друках кінця 1940 – початку 1950-х рр. Потім, у дещо зміненій версії, вони були популярними серед дисидентів і загалом інтелігенції 1960–1970-х рр. Неофіційну інтерпретацію Шевченкової творчості простежували як у творах старшого покоління галицьких інтелектуалів (наприклад, у музичній кантаті «Заповіт», кантаті-симфонії «Кавказ» Ст.Людкевича), так і серед молодших митців (ілюстрації до творів Т.Шевченка у виконанні С.Караффи-Корбут). Приміром, оформлений художницею С.Караффою-Корбут «Кобзар» уважали, певною мірою, інтерпретацією Шевченкової історіософії крізь призму «козацької доби» й Коліївщини⁷⁵. У контексті тогочасних дебатів довкола історії Запорізької Січі (праці В.Голобуцького, О.Апанович) такий підхід видавався галичанам різновидом вираження національно-патріотичної позиції⁷⁶.

Окремі митці намагалися поєднати офіційне тлумачення творів Т.Шевченка з неофіційним. Показовим прикладом тут слугувала збірка «Гранослов» вихідця з Галичини Д.Павличка⁷⁷. Водночас арешти 1973 р. на певний час фактично повністю нейтралізували дисидентський рух серед західноукраїнської інтелігенції. Це означало також відмову від «неканонічного» трактування образу Т.Шевченка та його творів. Проте культ Кобзаря, що розвивався в умовах певної ідеологічної «відлиги» 1960-х рр., не зник і за політичного «застою» 1970–1980-х рр. Цьому сприяли твори про поета, доволі обширна шевченкознавча література. Авторами переважно виступали представники Центральної України, а також інших республік СРСР. Вона охоплювала досить широке коло жанрів⁷⁸. Зрештою, свою роль відіграли також і радянські видання «Кобзаря»,

українських буржуазних націоналістів». Також використовувалися ті мотиви Шевченкової творчості, які розцінювали як «антирелігійні», «антиуніатські» чи «антикатолицькі» («Ян Гус»).

⁷⁵ Шевченко Т. Кобзар / Ілюстр. С.Караффи-Корбут. – К., 1967. Не випадково на суперобкладинці цього видання було вміщено ілюстрацію до твору «Іван Підкова». Цю лінію підсилювали й зображення Максима Залізняка, Гамалії, гравюри зі знаковими цитатами: «Чи спиш, чи чуєш, брате Луже, Хортице, сестро?», «Нас тут триста, як скло, товариства лягло!» тощо.

⁷⁶ Горинь Б. Любов і творчість Софії Караффи-Корбут. – Кн.1. – Л., 2013. – С.375–380. Існували й неопубліковані ліногравюри С.Караффи-Корбут, на котрих фігурували небажані з погляду радянської ідеології постаті, такі, як І.Мазепа. Однак подібні зображення були нелегальними і про них знало дуже обмежене коло осіб (див.: Там само. – С.229).

⁷⁷ Із трьох, присвячених Т.Шевченкові, віршів два було витримано в рамках «соцреалістичного канону» («На відкритті пам'ятника Т.Г.Шевченка в селі Лозівці», «Низькопоклонники»). Натомість третій вірш – «Молитва» – повністю випадав із цієї схеми, його ідеї вважали близькими до дисидентських. Так, Д.Павличко звертався до Т.Шевченка як до Бога, узявши за основу християнську молитву («Отче наш, Тарасе всемогучий, / Що створив нас генієм своїм»). Тому Шевченкова творчість у Павличковій метафоріці отримувала вселенські масштаби («Да святиться / Між народами твоє ім'я. Амінь»). До цього вірша було прикуто особливу увагу тогочасних галицьких читачів (див.: Павличко Д. Гранослов: Лірика. – К., 1968. – С.37–38).

⁷⁸ Від художніх текстів на зразок призначеного для дорослих читачів «В степу безкраім за Уралом» (1964 р.) З.Тулуб, до Шевченкового «Кобзаря» Ю.Івакіна, двотомного «Шевченківського словника», академічної біографії поета (1984 р.), а також досліджень одного з нечисленних

повного зібрання творів та мистецької спадщини Т.Шевченка. Вони сприяли тиражуванню його творчості та ідей, хоч і в певному ідеологічному обрамленні. Важливе значення для читачів мали фототипічні відтворення «Кобзаря» 1840 та 1860 рр. (1962, 1981 рр.), а ще більше – Шевченкових рукописів: книги «Три літа» (1966 р.), так званої «Малої (захальявної)» (1963, 1966, 1984 рр.) та «Більшої» (1963, 1989 рр.) книг, а також «Журналу»/«Щоденника» (1972 р.). Їх уважали відтворенням національних реліквій, що підсилювало пієтет перед постаттю Т.Шевченка⁷⁹. Іншим різновидом такого підсилення стали поїздки західноукраїнців на Тарасову гору в Каневі. Звичайно, вони також мали окреслене ідеологічне спрямування, що відобразилося, зокрема, у книзі відгуків Канівського музею-заповідника⁸⁰.

Західноукраїнські інтелігенти намагалися прищепити любов до Т.Шевченка дітям, наголошуючи на зв'язку між ним і Галичиною. Одним з об'єктів-символів цієї єдності мала стати, наприклад, «Тарасова верба» у львівському Стрийському парку. Її опоетизувала письменниця М.Хоросницька в популярному впродовж 1970–1980-х рр. дитячому вірші «Розповідь про Тарасову вербу»⁸¹. Поряд із цим на кінець 1980-х рр. в УРСР поступово сформувалася певна ієрархія шевченківських урочистостей: загальнореспубліканське свято «У сім'ї вольній, новій» (частину матеріалів якого публікували), із 1961 р. пафосне вручення Шевченківських премій у Києві, місцеві Шевченківські дні. Локальні свята викликали певний ажіотаж серед західноукраїнської інтелігенції – їх сприймали як символ нереалізованих національних устремлінь⁸².

На хвилі «перебудови» й «гласності» у другій половині 1980 – на початку 1990-х рр. зародився рух національного пробудження, який торкнувся також і культу Т.Шевченка. Переосмислену поетову творчість сприймали як підставу цього руху. Прикладом її оновленої рецепції став конфлікт між владою й громадськістю Львова довкола спорудження пам'ятника Т.Шевченкові у центрі міста. Той факт, що погруддя митця було встановлено лише на міських окраїнах (у Винниках 1913 р. та на Личакові 1960 р.) львів'яни розуміли як небажання місцевої номенклатури порушувати національно-культурну проблематику⁸³. Так зародилася ініціатива збору коштів на побудову монументу.

тогочасних львівських шевченкознавців Т.Комаринця про фольклорні джерела поетової творчості, якими користувалися у шкільній та університетській практиці.

⁷⁹ Глоба Н. Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т.Шевченка // Українська література в загальноосвітніх школах. – 2011. – №2. – С.41–43.

⁸⁰ З одного боку, екскурсанти із Західної України, які свідчили їхні записи, приїжджали сюди вклонитися Т.Шевченкові – гордому, нездоланному «батькові української поезії», «провидцеві», «виразникові надій народних», наголошуючи на його святості. Окремі з них навіть підкреслювали особливий феномен народу, який здатний так шанувати свого поета. З іншого боку, мешканці західноукраїнських областей УРСР мали дотримуватися ритуальних ідеологічних радянців та підкреслювали (частково небезпідставно), що тільки соціалістична держава зробила могилу Т.Шевченка монументальнішою, аніж вона була доти (див.: Із книги народної шани. – Дніпропетровськ, 1989. – С.32–33, 37, 72, 75, 96).

⁸¹ Див.: Хоросницька М.В. Мандрівка по Львову. – Л., 1970. – С.18–19.

⁸² Водночас мешканці галицьких міст робили спроби проводити приватні Шевченківські вечори у себе на квартирах.

⁸³ Аргументом у суспільних дискусіях довкола пам'ятника Т.Шевченкові стала також історія з проектами його побудови в першій половині XX ст., котрі так і не було реалізовано (див.: Грицак Я. Історія пам'ятника, якого не було // Ленінська молодь. – 1988. – 8 березня – С.3).

Це було своєрідною формою тиску спільноти на владу, яка 1987 р., зрештою, ухвалила постанову про спорудження пам'ятника Т.Шевченкові. Тепер неперозуміння виникли стосовно місця його встановлення. Міська влада мала своє бачення, натомість місцева інтелігенція наполягала на відкритті меморіалу у центрі Львова, на тогочасному проспекті Леніна. Її представники спочатку наголошували, що пам'ятник Кобзареві має стояти «між світочів братніх», тобто між монументами В.Леніну (біля оперного театру) та А.Міцкевичу (відкрито ще на початку ХХ ст.). Під впливом вірша Б.Стельмаха «Пам'ятник», який проголошував ці ідеї, люди почали масово нести квіти на місце майбутнього меморіалу, і це частково вирішило його долю⁸⁴. Зрештою, розв'язання суперечок довкола увічнення пам'яті Т.Шевченка у Львові збіглося з відновленням державного суверенітету України. Тож 1992 р. монумент постав уже в іншому символічному контексті⁸⁵.

Загалом проголошення української незалежності актуалізувало сприйняття постаті Т.Шевченка як її предтечі. При цьому було переосмислено окремі Шевченкові цитати та сюжети. Наприклад, вираз «Борітеся – поборете!» тепер інтерпретувався у сенсі не соціальної, а національної революції. У 1990-х рр. його почали використовувати представники націонал-демократичних партій і рухів як лозунг у протистоянні з комуністичною партією. Зрештою, з іменем Т.Шевченка було пов'язане постання нових структур, установ та організацій, що уособлювали процеси культурного відродження – таких, як загальноукраїнське Товариство української мови імені Тараса Шевченка (1989 р.) чи відновлене 1989 р. Наукове товариство імені Шевченка у Львові.

Водночас розвал СРСР і загальна демократизація суспільства викликали нові дискусії довкола постаті поета серед мешканців Західної України. Одним з її імпульсів став вихід у світ дослідження Г.Грабовича⁸⁶. На популярно-масовому рівні його було сприйнято як спробу десакралізувати Шевченкову творчість, показати її «несерйозність» тощо. До того ж автор виступив проти отождолення реального Т.Шевченка з символічним Кобзарем (передусім в академічному, але частково й у публічному дискурсі)⁸⁷. І хоча частина галицьких дослідників із певними застереженнями прийняла концепцію знаного літературознавця⁸⁸, інші виступили за трактування Шевченкової постаті у

Звідси й нинішня зацікавленість пам'ятниками Кобзареві в Галичині як знаками національного відродження (див.: *Наконецький Р.* Світ його привітав: Пам'ятники Тарасу Шевченку на Львівщині. – Л., 2013).

⁸⁴ Богдан Стельмах: «Часами я ставав самим Тарасом» // Слово «Просвіти». – 2012. – 25–31 жовтня. – №46. – С.8.

⁸⁵ По-перше, пам'ятник В.Леніну біля Львівського оперного театру було демонтовано. По-друге, встановлена поряд із Шевченковим монументом Хвиля виступала алегорією здобуття української незалежності: разом із персонажами Т.Шевченка (Перебендя, гайдамаки, Катерина) тут фігурували історичні постаті Русі-України (від княгині Ольги до М.Драгоманова) й Галичини (від членів Руської трійці до митрополита Андрея (Шептицького)), а також сакральне зображення (Оранта).

⁸⁶ Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. – К., 1991.

⁸⁷ Грабович Г. «Кобзар», «Каменярь» та «Дочка Прометейя» // До історії української літератури. – К., 2003. – С.578–580; *Його ж.* Шевченко, якого не знаємо. – К., 2000.

⁸⁸ *Ісаєвич Я.Д.* Минуле, майбутнє і сучасне народу: Проблема спадкоємності української культури в творчості Шевченка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.СХХХІ. – Л., 1990. – С.47–56.

традиційному, національно-патріотичному руслі⁸⁹. Це й викликало конфлікт тлумачень.

Проте на загальному образі Т.Шевченка у свідомості сучасних галичан ці дискусії відбилися мало. Тут, як і століття тому, переважає трактування його творчості крізь призму національного культу поета⁹⁰. Загалом, незважаючи на всі політико-адміністративні зміни в Галичині впродовж XIX–XX ст., Кобзар був (і залишається) пророком для представників майже всіх ідеологічних течій, які функціонували та функціонують у краї – від лібералів до комуністів (навіть адепти галицького москвофільства визнавали важливість спадщини поета для формування культури регіону). З одного боку, причину захоплення Т.Шевченком серед галичан можна шукати у складних соціально-історичних обставинах розвитку українського руху тут. У такому розумінні рецепція Шевченкової творчості як національного феномену є продуктом свого часу, певних культурних чи навіть політико-ідеологічних стратегій. Однак вирішальним, як видається, став не лише національний та соціальний, а передовсім ідеологічно-естетичний її складник – сила емоційного та інтелектуального впливу поезії Т.Шевченка, його біографії на свідомість людей. Попри те, що читання класиків східноєвропейських літератур XIX ст. (від О.Пушкіна до А.Міцкевича) поступово стає лише елементом традиції, ця сила не зменшується навіть нині, за двісті років після Шевченкового народження. Гранично проста й доступна своїми засобами поезія Тараса Шевченка спрямована у глибини індивідуального світосприйняття. І це, певною мірою, робить її невід'язною культурним та політичним змінам.

⁸⁹ Іванишин П. «Вульгарний неоміфологізм»: від інтерпретації до фальсифікації Т.Шевченка. – Дрогобич, 2001.

⁹⁰ Звідси й традиційні форми вшанування його постаті: «Свою Україну любіть...» (див.: Кімната-музей Тараса Шевченка у Львівському палаці мистецтв / Авт.-упор. Р.Наконечний, З.Філіпчук. – Л., 2007).

The article traces the evolution of the perception of the creation and biographies of T. Shevchenko among the Ukrainian population of Halychyna during 19th – 20th centuries. The role of reading the Shevchenko's works as an important factor in the formation of mentality and ideological priorities of the inhabitants of the region to be discussed. The author examines the forms of the cult of poet, attitude of different social and ideological movements in the context of a complicated political and cultural history of the modern Halychyna

Keywords: Taras Shevchenko, creation, history, culture, literature, reading, representation, stereotype.

